

22

2021-22
MRS

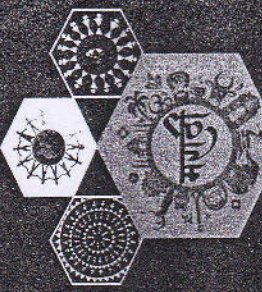

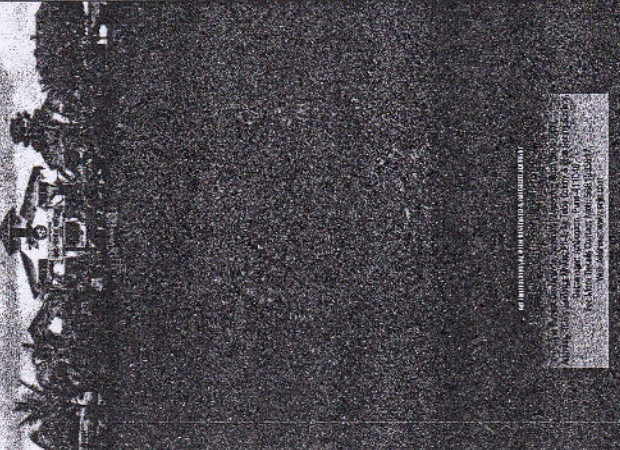

www.mrsjournal.in | Tel: 9820000000
 INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY STUDIES
 APRIL-JUNE 2022, VOL. 10, ISSUE - 03
 पृष्ठ विचित्रता खेती

आर.पी. गोपाटे ज्ञान व विचार आणि आर.पी. गोपाळेकर
 आदिवासी स्थानिकत्व, संतुष्टी
 आय.एस. प्रोफ. प्रो. प्रो.

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे ३३ वे राष्ट्रीय अधिवेशन
भारतीय समाज आणि विकास मंडळ
 गुवायटोर

भारतीय समाज आणि विकास मंडळ
APRIL-JUNE 2022, VOL. 10, ISSUE - 03

An interdisciplinary and multidisciplinary journal
 covering a wide range of subjects in the field of
 social sciences, humanities, and natural sciences.
 The journal is published quarterly by the
 Indian Society for Social Science and Research.
 For more information, please visit our website
 at www.mrsjournal.in

RC-10

INDEX

SR. NO.	TITLE & AUTHOR NAME
1	नांदेड जिल्ह्यातील भिल्ल जमातीवर शासनाच्या शैक्षणिक योजनांचा परिणाम : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. श्रीनिवास पिलगुलवार
2	बंजारा जमातीचे ग्रामीण क्षेत्रातील बदलत्या जीवनशैलीचे समाजशास्त्रीय अध्ययन (सीमांतिक समुह) कु. गोदावरी विठ्ठल बन
3	भारतातील जाती असहिष्णुता प्रा. डॉ. मेघराज रा. शिंदे
4	महाराष्ट्रातील वृद्धाश्रमात राहणाऱ्या वृद्धांची सामाजिक स्थिती आणि समस्या डॉ. राजेंद्र फकिरा बगाटे
5	गोंड आदिवासी महिलांचे राजकीय जीवन डॉ. फोले कविता भाऊराव आणि डॉ. भिसे आर. एम.
6	पितृसत्ताक पद्धती आणि स्त्रियांच्या मानवी हक्कांचे हनन डॉ. साहेब विरभद्रराव पडलवार
7	आदिवासी विकास आणि वर्जिततेचा प्रश्न : क्षेत्रिय अवलोकन बाबुराव जाधव आणि जी. एस. येळणे
8	वृद्धांच्या सामाजिक समस्या - एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. रविंद्र विठोबा विखार
9	गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींच्या समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. विठ्ठल चव्हाण
10	भारतीय समाजातील वृद्धांच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. धर्मदास वी. घोडेस्वार
11	पूर्व विदर्भातील सिकलीगर भटक्या समुदायामधील कौटुंबिक-वैवाहिक अभिवृत्ती मधील परिवर्तन दिलीप जीवन रामटेके आणि डॉ. संजय कुंभारे

भारतातील जाती असहिष्णुता

प्रा. डॉ. मेघराज रा.शिंदे

श्रीमती सिंधुताई जाधव, कला व विज्ञान महाविद्यालय, मेहकर

मो.9890193315 मेल- meghraj.shinde1234@gmail.

प्रस्तावना

प्रत्येक समाजात सामाजिक विभेदन आढळून येत. सामाजिक स्तरीकरण आढळून येते. हे स्तरीकरण वेगवेगळ्या प्रकारचे असते. भारतीय समाजात जातीव्यवस्था आहे. ही जातीव्यवस्था प्राचिन काळापासून आढळून येते. जातीव्यवस्थेला धर्म जबाबदार आहेत. धर्माच्या आधारे जातीयता निर्माण झाली. ही जातीव्यवस्था टिकवून ठेवण्याचे प्रयत्न समाजातील काही घटकांनी केले. स्वातंत्र्यानंतर जातीव्यवस्था नष्ट करण्यासाठी अनेक प्रयत्न केले गेले. घटनेनुसार सर्वांना समानतेचे अधिकार दिले. समाजात जात, धर्म, वंश या आधारावर कोणताही भेद करता येणार नाही. अशी तरतूद करण्यात आली आहे. असे असले तरीही जातीव्यवस्थेचे अस्तित्व आजही कायम आहे. भारतीय समाजात जातीव्यवस्थेने सामाजिक असमानता निर्माण केली आहे. समाजाचे अनेक खंडात विभाजन केले आहे. समाजात अस्पृश्यता निर्माण केली आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- 1) जाती व्यवस्थेचे वास्तविक अध्ययन करणे
- 2) जाती व्यवस्थेचे परिणाम स्पष्ट करणे
- 3) जाती असमानता स्पष्ट करणे

संशोधनाची गृहितके

- 1) जातीव्यवस्था भारतीय समाजात आहे.
- 2) जातीचे परिणाम समाजावर होत आहेत.
- 3) कनिष्ठ जातीसाठी जातीव्यवस्था अन्यायकारक आहे.

संशोधन विषयाचे महत्त्व

- 1) जाती असमानतेचे विश्लेषण करणे.
- 2) समाज जागृतीत वाढ करणे.
- 3) जाती व्यवस्था नष्ट करणे.

संशोधनाची पद्धत

जाती असमानतेचे अध्ययन करण्यासाठी संशोधकाने दुय्यम स्तोताचा आधार घेतला आहे, लिखित साहित्याचा आधार घेतला आहे, वर्णात्मक आराखड्याचा अवलंब करून तथ्याचे विश्लेषण केले आहे.

जाती असमानतेचा अर्थ / व्याख्या :- असमानता या संकल्पनेचा अर्थ समानतेच्या विरोधी असणे असा होता. समाजात असमानता अन्य घटकामध्ये आढळून येते. जातीव्यवस्थेमध्ये प्रतिष्ठा, क्षमता, वंश, लिंग या आधारावर असमानता निर्माण होते. जातीय असमानता अन्य घटकामुळे निर्माण होते. अनेक समाजशास्त्रज्ञांनी जाती असमानतेचा अर्थ स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्याचे विश्लेषण खालीलप्रमाणे करता येईल.

- १) प्रा. सि. एच. कुले यांच्या मते, "अनुवंशीकतेच्या तत्त्वावर आधारलेल्या समूहाला जात असले म्हणतात."
- २) मदन व मुजुमदार यांचे मते, "जात हा बंद वर्ग आहे."
- ३) डॉ. केतकर यांचे मते, "जात हा सामाजिक वर्ग असून यामध्ये जन्माने सभासदत्व मिळते तसेच जातीबाहेर विवाह करता येत नाही."

जातीच्या वरील व्याख्या जातीव्यवस्थेचे विश्लेषण करतात. या व्याख्यांच्या आधारे जातीव्यवस्थेमुळे समाजात भेदभाव निर्माण झाला आहे. समाजात विषमता निर्माण झाली आहे. असे लक्षात येते. जातीव्यवस्थेच्या व्याख्यांच्या

आधारे जातीव्यवस्थेचे वैशिष्ट्ये स्पष्ट करण्याचे कार्य अनेक विचारवंतांनी केले आहे. त्यातील प्रमुख विचारवंत म्हणजे एन. के. दत्त हट्टन, डॉ. जी.एस. घूर्ये इ. आहेत.

जाती असमानतेच परिणाम (Effects of Caste Intolerance)

१) समाजाचे खंडात्मक विभाजन :- जातीव्यवस्थेमुळे समाजाचे अनेक खंडात विभाजन झाले आहे. जातीव्यवस्थेने अनेक जाती उपजाती निर्माण केल्या समाजातील लोकांचे विभाजन अनेक गटामध्ये केले. यांच्यामध्ये अनेक प्रकारचे भेद निर्माण केले. यामध्ये खालच्या जातीच्या व्यक्तीवर अनेक निर्बंध लाधले. त्या व्यक्तींना वरच्या स्तरात प्रवेश करणे कठीण झाले. त्यामुळे समाजात सामाजिक संघर्ष निर्माण झाले. एका समुहाचे अनेक समुहात विभाजन झाले. समाजात असमानता निर्माण झाली. त्यामुळे भारतीय एकात्मतेला अडथळे निर्माण झाले.

२) जात पंचायतीची निर्मिती :- जातीव्यवस्थेमुळे जातीय गट निर्माण झाले. हे गट टिकवून ठेवण्याचे कार्य काही संस्था करू लागल्या त्या संस्था म्हणजे जात पंचायती होत. भारतीय समाजात स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात जात पंचायतीचे अस्तित्व होते. या जात पंचायतीत लोकांना न्याय देण्याचे कार्य करत होत्या. ब्रिटिशांनी जात पंचायत नष्ट करण्याचे प्रयत्न केले. स्वातंत्र्यानंतर जात पंचायती नष्ट करण्यासाठी अनेक प्रयत्न केले गेले. तरी देखिल जातीव्यवस्था, जातपंचायत आजही आढळून येते. या जात पंचायतीत व्यक्ती समाजाच्या दृष्टिने विघातक आहे. समाजात असमानता निर्माण करण्याचे कार्य या करतात.

३) कनिष्ठ जातीचे शोषण : जातीव्यवस्था वरच्या वर्गासाठी पोषक आहे. जातीव्यवस्थेने कनिष्ठ वर्गाचे शोषण केले आहे. त्यामुळे कनिष्ठ वर्गामध्ये बदल झाला नाही. त्यांच्या सामाजिक आर्थिक राजकीय शैक्षणिक सांस्कृतिक सर्व क्षेत्रामध्ये जातीव्यवस्थेने हस्तक्षेप केला आहे. त्यांचे मोठ्या प्रमाणात शोषण केले आहे.

४) सामाजिक प्रगतीला अडथळे :- जातीव्यवस्थेमुळे समाजाची अधोगती वाढत चालली आहे. जातीव्यवस्थेमुळे समाजातील काही मुठभर लोकांचे हितसंबंध जोपासले जात आहेत. त्याचे आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक फायदे होत आहेत. तसेच त्यांना समाजात मान प्रतिष्ठा मिळत आहे. असे असले तरीही जातीव्यवस्था समाजातील बहुसंख्य लोकांसाठी अपायकारक ठरत आहे. अडवळा ठरत आहे. सामाजिक समतेच्या दृष्टिने जातीव्यवस्था अडथळा ठरत आहे. त्यामुळे भारतीय समाजाची प्रगती होऊ शकली नाही.

५) अस्पृश्यता :- जाती व्यवस्थेमुळे समाजाचे अनेक खंडात विभाजन झाले. समाजाची श्रेणी रचना निर्माण झाली. श्रेष्ठ कनिष्ठ असे वर्ग समाजात निर्माण झाले. यांची एक श्रृंखला निर्माण झाली. यामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणात असमानता आढळून येते. समाजामध्ये जातीव्यवस्थेने ब्राह्मण क्षत्रिय क्षुद्र वैश्य इ. वर्ग निर्माण केले. यामध्ये क्षुद्रामध्ये क्षुद्र अतिक्षुद्र असे दोन वर्ग जातीव्यवस्थेने कनिष्ठ जातच निर्माण केले. त्यामुळे जातीव्यवस्थेमुळे समाजात अस्पृश्यता निर्माण झाली.

६) सामाजिक गतिशिलतेचा अभाव : जाती व्यवस्थेमुळे समाजाचे विभाजन अनेक घटकात झाले. जातीव्यवस्था व्यक्तीविकासाच्या दृष्टिने विघातक आहे. जातीव्यवस्था व्यक्ती विरोधी आहे. जातीव्यवस्था सामाजिक गतिशिलतेच्या विरोधी आहे. या व्यवस्थेत सामाजिक परिवर्तनाचा नव्या विचाराचा स्विकार केला जात नाही. आहे त्या विचाराचा स्विकार केला जातो. जात, धर्म, वंश, श्रद्धा या विषयी तर्कला जात नाही. त्यामुळे जातीव्यवस्थेमुळे आपला दर्जा बदलता येत नाही.

७) विकासात अडथळे :- जातीव्यवस्थेमुळे व्यक्तीवर अनेक बंधने लाधली जातात. व्यक्तीला आपल्याच जातीचा व्यवसाय करावा लागतो. त्यामुळे ज्या व्यवसायात अधिक नफा मिळतो. तो व्यवसाय व्यक्ती करू शकत नाही. त्यामुळे जातीव्यवस्था कौशल्ये, उद्योजगतेच्या दृष्टिने अडवळा ठरते. त्यामुळे व्यक्तीमध्ये निराशा निर्माण होते. भारतीय समाज मागे पडण्यात जातीव्यवस्था जबाबदार आहे.

८) राष्ट्रीय विकासात अडथळे :- जातीव्यवस्थेने अनेक समस्या निर्माण झाल्या. त्यातील प्रमुख समस्या म्हणजे जातीव्यवस्थेमुळे राष्ट्रिय एकात्मतेला बाधा निर्माण झाली. राष्ट्र म्हणून लोकांमध्ये सामूहिक एकता निर्माण करण्यामध्ये जातीय व्यवस्था अडथळा ठरली. कारण जातीव्यवस्थेने समाजाचे विभाजन अनेक गटात केले. एका

गटाचे गट उपगट निर्माण केले. त्यामुळे लोकांमध्ये राष्ट्रिय भावना निर्माण करणे कठिण झाले. या पद्धतीने जातीव्यवस्थेचा परिणाम देशावर झाला आहे.

जातीव्यवस्था, जातीअसमानतेचा अर्थ व जातीय असमानतेचे परिणाम समाजावर दूरगामी झालेले दिसून येतात. याचे स्पष्टीकरण या मध्ये केले आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष

- 1) जातीव्यवस्था शिथिल झाली आहे.
- 2) जातीव्यवस्था नष्ट झाली नाही.
- 3) जाती वाद वाढत चालला आहे.
- 4) जाती संघटना निर्माण होत आहे.

संदर्भसूची

प्रा. डॉ. प्रदिप आगलावे, सामाजिक समस्या, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर 2020.

प्रा. डॉ. ए. डी. चव्हाण, सामाजिक समस्या, पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर 2020.

प्रा. डॉ. बी. के. किर्दक, सामाजिक समस्या, अथर्व पब्लिकेशन, जळगांव, 2020.

प्रा. डॉ. दिलीप खैरनार, सामाजिक समस्या, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद 2019.

Coordinator - IQAC
Smt. Sindhutai Jadhao College
Mehkar, Dist. Buldana